

שנת 1196, בקירוב

ירושלים, מס' 31

- 1 תקתי באללה וחדה, אלממלוך אלא[צ]גר אברהם
בירבי שלמה הרב זל"ל
- 3 יוקבל ידיי אלמולי אלרייס אלסייד אלפאצל אלעאלם

- 18 --- כאן מע אלממלוך אכת נחם ודוד
ואלמולי אבו זכרי יערף איש גרי לי מעהא פי אלקדס
- 20 פנחן כונא פי דאר ואחדה ויעלם מקאסאתי מעהא
פלמא עלמת בוצול אולאדי אלי קוץ טלקתהא
ואכדת מני מא לא תסתחקה ואכלף [...] ב"ה וכתבת
[אלי] אלמולי עידה כתב בהדה אלקציה לחתי תעלם
להא ויטיב נפס ואלדתה ומא וצלני מן אלמולי קט
- 25 כתאב ולא עלם פלמא תצל הדה אליהוד ---

- 28 --- וערפוח אצחאבנא אהל אלקדס וערפו

שוליים

אבנה וביתוה אנה מן הנותנים ולא מן הלוק[ח]ים ומא אולי תפצל במסאעדתה ונכסב אלאתר.

מקור: TS, 13J21, f5.

פורסם: גויטיין, התימנים, עמ' 131-133.

תרגום

- 1 בטחוני באל לבדו, קטן עבדיו אברהם
ברבי שלמה¹ הרב ז(כרונו) ל(ברכה) ל(עולם)
- 3 מנשק ידי האדון ה"ראיס"², האדון האציל המלומד

- 18 --- היתה עם העבד³ אחותם של נחם⁴ ודוד
והאדון אבו זכרי⁵ יודע מה קרה לי עמה בירושלים,
20 כי אנחנו גרנו בבית אחד, והוא יודע מה סבלתי ממנה.
על-כן, כאשר נודע לי שילדי הגיעו אל קוץ⁶, גירשתיה,
והיא נטלה ממני מה שאינה זכאית לו⁷ [...], אבל האל
ב(רוך) ה(וא) וכתבתי
אל האדון מכתבים מספר בעניין זה, כדי שתדע
זאת ולא תדאג אמך, אך לא הגיעני מהאדון שום
25 מכתב ושום ידיעה. וכאשר יגיע יהודי זה

שוליים

את בנו ואת משפחתו, שהוא מן הנותנים ולא מן הלוקח[ים], ומן הראוי שהאדון יואיל בטובו לעזור לו, ונקנה לנו זכות.

- 1 כותב המכתב הוא ר' אברהם התימני; ראה עליו לעיל, מס' 30, הערה 3.
- 2 כלומר, הדיין. הנמען הוא הדיין אליהו בן זכריה; ראה עליו להלן, מס' 55, הערה 1.
- 3 "העבד" – הכותב; כלומר, היתה נשואה לי; הכוונה לאשתו של הכותב, שעל בואה מבלביס לירושלים סיפר במכתבו הראשון (לעיל, מס' 30).
- 4 מן-הסתם נחום. הכוונה, כנראה, לגיסו של הכותב, שהיה מוכר למקבל המכתב.
- 5 בנו של הנמען, שעל מחלתו בירושלים סופר במס' 28 לעיל (וראה שם, הערה 1). מכאן עולה, כנראה, שבין מכתבו הראשון של ר' אברהם למכתבו השני הבריא אבו זכרי, ואולי אף חזר לאביו.
- 6 העיר קוף שבמצרים העליונה.
- 7 המלה "ואכלף" המופיעה במקור אינה מתורגמת.
- 8 כלומר, את נושא המכתב. בעניין זה ראה להלן, הערך "כפר חנניה", מס' 1.

בין שנת 1170 לשנת 1204

ירושלים, מס' 32

ותורנו הדרתה איצא הל אדא כאן אחד מן ישראל לה ואלדה וואלד כאן קד תשוקוא מראת פי היאתהם וענד מא מרצוא מרצה אלמות אן יכונו ידפנוא פי ארץ ישראל או תחמל עטאמהם אליהא בעד מותהם ותקבר פאעאן אללה אחד אולאדהם עלי עטים צעפה ופאקתה ואסתעאן במן חמלה אלי אלקדס פאכד מעה עטאם ואלדיה ודפנהם קריב מן אלקדס אעליה פי אלשרע אנכאר והל עמל פי דלך חסנה אם מעציה. תורנו הדרתה ושכרו כפול. אלגואב: הדא אלדי פעלה חסן גאד והכדא פעל גדולי חכמי ישראל. וכתב משה.

מקור: תשובות הרמב"ם, א, סימן קטז, עמ' 200.

תרגום

ויורנו הדרתו גם-כן בדבר: אחד מישראל שיהיוט לו אם ואב שהשתוקקו (כמה) פעמים בחייהם, וגם כאשר חלו חוליים שמתו בו, להיקבר בארץ-ישראל או שעצמותיהם תובלנה אליה אחרי מותם ותיקברנה ישסט. וסייע אלוהים לאחד מבניהם, על-אף גודל עוניו ודלותו, ונסתייע באיש שהוליכו אל ירושלים, ולקח עמו עצמות הוריו וקברן קרוב לירושלים. היש לגנותו על-פי הדין, והאם עשה בכך מצווה או עבירה? יורנו הדרתו ושכרו כפול. התשובה: מה שעשה הוא טוב מאוד, וכך עשו גדולי חכמי ישראל. וכתב משה.

שנת 1204

ירושלים, מס' 33

אמר ש(מואל) ש(לום).¹ מצאתי בקונטרס, שנעלה ארון האלהים (הרמב"ם ז(כרונו) ל(ברכה) שנת תתקס"ה² במצרים, ובכו אותו היהודים והמצרים ג' ימים וקראו זמן השנה נהי נהיה. וביום ז' הגיעה השמועה לאלכסנדריה, וביום ח' לירושלים. ובירושלים קראו צום ועצרת, וקרא החזן תוכחות "אם בחוקותי"³, והמפטיר קרא "ויהי דבר שמואל אל כל ישראל" וסיים "כי נלקח ארון האלהים"⁴.

מקור: ספר יוחסין, עמ' 220.

- 1 מלים אלו הן תוספת המגיה של ס' יוחסין, דפוס קושטנטינא שכ"ו. מקורה, לדבריו, בחיבור קדום, וכוונתו, כפי הנראה, לסי' שבט יהודה. וראה מהדורת ע' שוחט, ירושלים תש"ז, עמ' קמז. ואולם, שם לא נזכר האבל בירושלים, וייתכן אפוא, כי המגיה הכניס את העניין על דעתו, לתפארת המליצה.
- 2 שנת 1204.
- 3 ויקרא כו: יד ואילך.
- 4 שמואל א' ד: כב.

ירושלים, מס' 34

שנת 1205

ابو طاهر بن شير جهنذ الديوان العزيز كان رئيس اليهود . مات في سلخ شهر رمضان من السنة المذكورة وحمل الى جبل الطور فقبر هناك .

מקור: אבן אלסאעי, אבו טאלב בן אנג'ב, תאג'י אלדין, אלג'אמע אלמח'תדר פי ענואן אלתואריח' ועיון אלס'יר, מהדורת מ' ג'ואד, בגדאד 1353/1954, ט, עמ' 162–163.

תרגום

אבו טאהר בן ש'ר, ¹ חלפן הדיואן הראשי, ² שהיה ראש היהודים, ³ מת בסוף חודש רמ'צאן של השנה הנזכרת. ⁴ הובל להר אלטור ⁵ ונקבר שם.

- 1 עליו ועל בנו, שמת באותה השנה, ראה: W.J. Fischel, Jews in the Economic and Political Life of Medieval Islam, London 1968, p. 133; בן-יעקב, יהודי בבל, עמ' לט. בן-יעקב משער, כי אבו טאהר הנזכר כאן הוא אברהם הנקרא אבו טאהר, ראש הישיבה התשיעית במניין הישיבות בבגדאד, הנזכר במסעות בנימין, מהדורת אדלר, עמ' לח-לט. אלא שאין לקבל את ההשערה הזאת, שכן אבו טאהר הנזכר כאן היה חלפן ("ג'יהבד") ששוב בשירות המדינה, ואין בידנו ידיעות על ראשי ישיבות שפעלו בשירות המדינה. אדרבה, בנימין מטודילה מדגיש, שראשי הישיבות "נקראים עשרה בטלנים, שאין מתעסקין בדבר אחר אלא בצרכי צבור". על ה"ג'יהבד" ראה: פישל, עמ' 41–44.
- 2 "אלדיואן אלעזיז" פירושו "הדיואן הנכבד", והכוונה מן הסתם לדיואן הראשי בבגדאד, שנקרא בזמן ההוא גם "דיואן אלזמאם". הדיואן הראשי היה אחראי לענייני הכספים בח'ליפות. ראה: Encyclopaedia of the Islam, s.v. Diwan.
- 3 "ראיס אליהוד". במקורות הערביים מכונה ראש הגולה בשם "ראס אלג'אלות". אין בידנו ידיעות על ראש גולה ששמו אבו טאהר. משמעות התואר אינה מחוורת.
- 4 מאי 1205.
- 5 כינוי מקובל להר הזיתים לעיל, מס' 32; (וראה להלן, מס' 64), עמ' 92.

שנת 1/1210

ירושלים, מס' 35

שנת קע"א¹ העיר השם רבני צרפת ורבני אנגלאטירא² ללכת לתוך ירושלים, והיו יותר משלש מאות,³ וכבדו המלך כבוד גדול, ויבנו שם בתי כנסיות ומדרשות. גם רבינו הכהן הגדול רבינו יהונתן הכהן הלך לשם,⁴ ונעשה להם נס, והתפללו על הגשמים ונענו, ונתקדש שם שמים על ידם.

מקור: ס' שבט יהודה לר' שלמה ן' וירגה, מהדורת ע' שוחט, ירושלים תשי"ז, עמ' קמו – מתוך "קונדרס מ'ס'ר מאורעות מלכי אדום" שמצא המחבר בידי החכם ר' שם טוב שאנצולו.

ספרות: פראוור, היהודים במלכות ירושלים, עמ' 50; הני"ל, הצלבנים, עמ' 302; הני"ל, היהודים בממלכת הצלבנים, עמ' 105–106; הני"ל, תולדות היהודים, עמ' 75–76; "שצמילר", כרונוגרפיה פרובאנסאלית וקונדרסו האבוד של שם טוב שאנצולו, דברי האקדמיה האמריקאית למדעי היהדות, נב (תשמ"ה) PAAJR, LII J; E. N. Adler, Note sur L'emigration en Palestine de 1211, REJ, LXXV (1918), pp. 70–71; S. Kraus, "עמ' 55–57"; E. N. Adler, Note sur L'emigration de 300 Rabbins en Palestine en l'an 1211, REJ, LXXXII (1926), pp. 333–352; H. J. Zimmels, Eretz Israel in der Responnenliteratur des spatern Mittelalters, MGWS, LXXIV (1930), p. 46; G. Cohen, Messianic Postures of Ashkenazim and Sefardim, Studies of the Leo Back Institute, New York 1967, p. 124; R. Chazan, Medieval Jewry in Northern France, Baltimore 1973, pp. 86–87; E. Kanarfogel, The Aliyah of 'Three Hundred Rabbis' in 1211: Tosafist Attitudes Towards Settling in the Land of Israel, JQR, LXXVI (1986), pp. 191–195

- 1 שנת תתקע"א ליצירה, היא שנת 1211 לסה"נ. הקטע, שעל פיו עוצב דימויה ההיסטורי של עליית חכמי צרפת במאה הי"ג, מופיע בתוך "קונדרס מספר מאורעות מלכי אדום" – כרוניקה לשנים 1187–1240 המתייחסת בעיקר למאורעות שהתחוללו בספרד ובעיקר – בדרום צרפת ופרובאנס, אך היא כוללת גם ידיעות אחדות מן המזרח הצלבני. הכרוניקה נמצאה בידי של החכם השלם כה"ר שם טוב שאנצולו" (ראה עליו, הערת י' הקר, בתוך: פראוור, היהודים בממלכת הצלבנים (ספרות)) על ידי "הדל והנרדף יוסף" [=אבן וירגה] שצירף אותה לספרו של אביו שלמה – "שבט יהודה". עדות ה"קונדרס" היא ההתייחסות הראשונה והיחידה לעליית חכמי צרפת במאה הי"ג כאל אירוע המוני, חד פעמי שהתחולל בתאריך מסוים. היא גם המקור לכינוי ולדימוי הנפוץ של עלייה זו כ"עליית שלוש מאות הרבנים". והשווה לתיאור אחר, קדום, של עלייה זו: תא'שמע, כרוניקה חדשה, עמ' 323. על המונח "רבנים" המופיע בקטע זה ראה להלן, מס' 41, הערה 4. תעודות המתייחסות לחכמי צרפת בירושלים ראה להלן, מס' 37, ואילך.

- 2 Angletterre, היא אנגליה. עד עתה לא נודע על חכם אנגלי שעלה לארץ-ישראל במאה הי"ג, נראה אפוא שכוונת הכותב היא לחבלים הדרום-מערביים של צרפת, שהיו למן שנת 1152 בשלטון בית פלאנטאג'יט האנגלי, אך ראה: אדלר (ספרות); C. Roth, A History of the Jews in England, London 1949, pp. 35-36
- 3 המספר שלוש מאות משמש תכופות כמספר טיפולוגי, הבא לציין מספר רב של אנשים, ראה למשל, להלן, מס' 254; וראה, נ' דנציג, "שלוש מאות" וראשית התפתחותו של מנין המצוות", סיני, פג (תשל"ח), עמ' קג-קנד.
- 4 נראה שהדגשת עלייתו של ר' יהונתן מלונל לעצמה, באה להוציא את עלייתו מכלל עליות חכמי צרפת, מן הסתם עקב היותו פרובאנסאלי, בן מקומו של הכותב וידוע היטב לקורא המיועד, שלא כמו חכמי צרפת הזוכים להגדרה כללית בלבד ("רבני צרפת ואנגלאטירה"). אכן אין לקשור את עלייתו בעליית חכמי צרפת. על עלייתו ראה, המדור "עליות לארץ-ישראל", תעודה משנת 1210.

שנת 1211

ירושלים, מס' 36

- [...] ק [...] עלי ידה
מן אלקהל אלכרים [...] שנת
דתתקעא מצמ[ונה] ... אן[אלמ] ולא אלשיך אלאגל
אלרייס כגק מ' ו' [...] הייקר כאן תעויל
5 אלקהל אלכרים עלי אלרייס אלמדכור אן יחמל
הדא אלמבלג ויצרפה פי ופא אלדין אלמקתרץ
לעמרה אלכניסה אלעתיקה אלמערופה בר' סעד[יה]
אלכהן אלמערוף באבן אלימני נע לא גיר ומהמא
פצל[ען] הדא אלמבלג ען ופא אלדי יעמר בה אל
10 מוצע יכון עלי אסם אלאסכנדרא[ניין] ואן יכון
חאצר ללופא הרב רבינו כלב שמ' צו רבינו סעדיה
החסידי שמ' צו ואלמולי אלרייס אלימני תלאתתהם ואן
לא ינצרף דא אלמבלג אלא פי אלדין לא גיר הדא
מצמון אלמסטור ואלשהוד אכרה יפת הכהן ביר' [...] זצל
15 סעדיה בר עמרם נע שלמה בר שמריה נע סעדיה
בר יכין הלוי ר'נת] פרח בר כרמי נע אפרים בר ארח נע
הדה רקס [...] על הא פעמל חסב מא
רסמו אלקהל אלגלילוסלם אלרייס אלאגל מע אלכהן
בן אלימני נע אלי אלאמיר חסאם אלדין אלדי כאן ואליא
20 [...] פאבראנא] אלרייס אלמדכור מן [אלמבלג]
אלמדכור [...] אלברא] אלמדכור

מקור: TS, 6J3, f26.

פורסם: גויטיין, היישוב בארץ-ישראל, עמ' 334-335.

תרגום

- [...] נתקבל מכתב על-ידי
מן הקהל הנכבד [מיום ... מחודש ...] שנת
דתתקעא, שתוכנו היה, ש[האדון הזקן הנכבד מאוד
ה"ראיס" (כבוד) ג(דול) ק(דושת) מ(ורנו) ור(בנו).¹ [...] היקר, החלטת
5 הקהל הנכבד היתה, כי ה"ראיס" הנזכר יביא

את הסכום הזה ויוציאונו על תשלום החוב שנלקח בהלוואה

לשם תיקון בית-הכנסת העתיק² הידוע בר' סעד[יה]

הכהן הידוע בבן התימני (נוחו) ע(דן), ולא על שום דבר אחר. ומה

שיישאר מן הסכום הזה לאחר תשלום הוצאות על תיקון

10 המקום, יהיה על שם אנשי אלכסנדריה.³ ושיהיו

נוכחים בשעת התשלום הרב רבינו כלב שמ(רו) צו(רו) ורבינו סעדיה

החסיד שמ(רו) צו(רו) והאדון ה"ראיס" התימני שלושתם.⁴ ו-

שלא יוצא סכום זה אלא על החוב הזה, ולא על שום דבר אחר. זהו

תוכן המכתב. והעדים בסופו: יפת הכהן ביר(בל) [...] ז(כר) צ(דיק) ל(ברכה),

15 סעדיה בר עמרם (נוחו) ע(דן), שלמה בר שמריה (נוחו) ע(דן), סעדיה

בר יכין הלוי (נוח) י(לי) ת(ניחון)⁵ פרח[ניה] בר כרמי (נוחו) ע(דן)⁶ ואפרים בר ארח (נוחו) ע(דן)

זהו נוסח [איגרתם]. ונעשה בהתאם למה

שכתבו הקהל המפואר ומסר ה"ראיס" הנכבד מאוד עם הכהן

בן התימני (נוחו) ע(דן) לאמיר חסאם אלדין, שהיה מושל

20 [... ומסרנו קבלה⁷ ל"ראיס" הנזכר על [הסכום]

הנזכר [...], הקבלה הנזכרת

1 המיסמך שלפנינו הוא אישור על קבלת מכתב מקהילת אלכסנדריה עם הוראות לשימוש בכספי תרומתה של קהילה זו לקהילה בירושלים, והוא משמש אישור על ביצוע

הוראותיהם של התורמים. הכספים מקהל אלכסנדריה נועדו לתיקון בית-הכנסת ה"עתיק" בירושלים. אישור דומה דרשה גם קהילת בלביס, ששלחה תרומת זהב לאותו

בית-כנסת (וראה להלן, מס' 46). בשני המקרים טיפל "ראיס", "ראש", בשליחת האישור, ועל-כן דומה, כי ה"ראיס" היה ראש הקהל, ולא רופא, כדעת המהדיר. מן

ההשוואה בין שני המקרים עולה, כמדומה, כי הסדרים הנזכרים כאן היו סדרים של קבע בטיפול בתרומות ממצרים לקהילה היהודית בירושלים.

2 בית-כנסת בירושלים, שנוסד, כפי הנראה, על-ידי ר' סעדיה הכהן, המכונה "בן התימני" (ראה להלן, הערה 4). התואר "עתיק" מלמד, לדעת המהדיר, שבית-הכנסת

הוקם לפני תקופת הצלבנים, שהרי מאז ימי צלאח אלדין חלפו עשרים וארבע שנים, ואין להניח, כי בפרק-זמן כה קצר התעורר צורך בתיקון, וגם אין לצפות לתואר

"עתיק". למרות דברים אלה אין מקום להניח, כי במשך כתשעים שנה נשמרה מסורת על מקום בית-הכנסת, וכי מקומה של השכונה היהודית בתקופה האיובית היה

במקום שהיה בתקופה המוסלמית הקדומה. ייתכן, שבית-הכנסת היה בבית ישן – "עתיק" – שהיה טעון שיפוץ, ומכאן כינויו.

3 כלומר, יישמר בכסף מזומן כתרומת אנשי אלכסנדריה. על תרומה נוספת של אנשי אלכסנדריה לבית-הכנסת של ירושלים ראה להלן, מס' 41. וראה שם גם הערה 4 על

משמעותן של התרומות לארץ-ישראל בשנים 1211–1214.

4 כלומר, שלושה אלה צריכים לקבל את הסכום מידי השליח. לפנינו שלושה בעלי תפקידים מנהיגי הקהל: רב, "ראיס" ואדם ששמו סעדיה. סעדיה זה נזכר, כנראה,

בדבריו של לאחריו כראש עדת האשקלונים בירושלים (וראה עליו להלן, מס' 51, הערה 5). על ר' כלב ראה עוד להלן, מס' 55, ליד ציון הערה 9. דומה, שתעודה זו

מתייחסת רק לעדת האשקלונים, שהיתה, כפי הנראה, עדת תימנים ביסודה, או לפחות רבים ממנהיגיה היו תימנים. ראוי לשים לב להעדר ה"רבנים" הנזכרים בתעודות

אחרות בנות הזמן, כמו בתעודה הנזכרת בהערה 3 לעיל, שעניינה דומה לעניינה של התעודה שלפנינו.

5 על-פי ישעיהו סג: יד.

6 העדים החתומים עד כאן הם אנשי אלכסנדריה. מכאן ואילך בא אישור אנשי ירושלים.

7 ייתכן, כי את ההלוואה לתיקון בית-הכנסת נתן מושל ירושלים, וכי מכאן ואילך מתוארת החזרת ההלוואה, כפי שנאמר למעלה, אלא שפירוש זה אינו ודאי.

ירושלים, מס' 37

שנת 1212 בקירוב

שאלו שלום ירושלים ישליו וגו(מר)¹

אליכם אדני קהלות ואדוני תהלות, המפיצים ממאודם

תהלות, ולא אל בלבבם מסלות, מלאכי אלקים העולים

במעלות, גבוהים העומדים לנצח ומעמידן, ומעלין

5 בקדש ולא מורידין, אראלים וחשמלים הקרואים

machonEI@ybz.org.il

טלפון 02-5398822-3

- על שרפים עומדים ממעל, רוכבים על אופני
תבונה, מעופפים בכפי השכינה, אמונים בחיק
האמונה ואין קצה לתבונה, מפזרים מנות ואוספילים)
מדות הגונות, נותנים נדבות ולוקחים לבבות,
בביתם מנוחות ובידיהם ארוחות, ובפניהם שובע 10
שמחות ובלשונם חיי רוחות, להחיות נפשות שוקקות
ולמלאת ידים ריקות. הימים בלי לשון יביעו
מפעליכם והלילות בלי פה יחוו טוב מעליכם, כמה
נפשות החייתם וכמה שבויים פדיתם וכמה ערומים
כסיתם, השאלתם הונכם ותגמול לא שאלתם, וחמלתם 15
על מרודים ועל הון לא חמלתם, וכל התועים ממבחר
נתיבות והצמאים למי נדבות, בצלכם יחסיון
ובאהליכם ישליון ובמימכם ירויון ונוזליכם ישתיון,
כי מלכי בית ישראל מלכי חסד הם, ולא נעלם מאל
נועם מעשיהם לכן מעבדיהם,² וישיב להם גמול
כמעשה ידיהם, הם אשר חסדם אשמח, אני עני
יוסף בן) ר' גרשון נוחו) ע(דן) אשכנזי, השוכן בציון,
(יבנה) ב(מהרה) ב(ימינו),³
השולח לכם לקהל בַּלְבַּשׁ, ש⁴ שמעם הטוב יאיר
חשכים ויורה נבוכים וירים נמוכים לכסא מלכים,
אורי גליות וטורי מרגליות זרע מלכים ומחנה 25
מלאכים, קהל עיר בַּלְבַּשׁ, ש, יברכם אל עליון וישלח
ישעם מציון, ישאו הרים שלום לעם עם הקדש
ברוכי יי מאת אחיהם יוסף בן) ר' גרשון נוחו) ע(דן) אשכנזי.
השוכן בציון דורש שלום וטובתם המתפלל ליי
בעדם, המברך בשבתות 30

ע"ב ובמועדים אותם. אני עני יוסף בן) ר' גרשון נוחו) ע(דן),

ואני עני ומדולדל כתולעת, ואין לי פה לצפצף

וידים למשש. והמעניק והפוסק לי מ סת נדבת

ידו יוענק מעליון בורא שני עולמים. ולכן ברא

5 אלוקים זה לעומת זה עשירים ואביונים, אביונים

לשאול ועשירים לזכות, ושניהם לחסד יכונו, שנא(מר):

"אשר עשיתי היום בועז",⁵ לא נאמר "אשר עשה" וגו(מר).⁶

והישועה אינה מתקרבת כי [..]. שנא(מר): "שמרו

משפט ועשו צדקה כי קרובה ישועתי לבוא" וגו(מר)⁷

10 שלום.⁸ "תפילה לעני כי יעט(וף)" וגו(מר),⁹ "בורא ניב שפתים",¹⁰

שלום לאוהבי ת(ורתך)"¹¹ כבוד גדו(לת) קדו(שת) מר(נא) ור(בנא) פרחיה¹²

יפי שורשים, ענף יפה קומה, יפי הדר כבן פורה,

בן שכל בני חכמה, תהי ברוך כבן נעקד ואב

- נכבד, בכל אמה ובכל אומה, בלי אשמה, בתוך תמה
15 כמו חמה. ואתה תקדים את קרבן ייי ועשה כאשר
אבותיך ותחזה [פנניהם על המצוה הזאת, ואתה
העולה בראשונה בכל מדה טובה והגונה. ועתה
תן יד לאלוקי השמים להיות לך חלק וצדקה וזכרון
20 תפלתו יביא אותך כדכת(יב) "והביאותים אל הר
קדשי ושמתים בבית תפילתי וגו(מר)¹⁴ שלום
יוסף בן) ר' גרשון (נוחו) על(דן) אשכנזי תלמידו
הר' יחיאל צרפתי¹⁵ הנה בירושלים ת(בנה) ב(מהרה) ב(ימינו) א(מן) א(מן)

מקור: TS, 13 J 9, f. 17.

ספרות: ברסלבי, קטעי גניזה, עמ' 158; פראוור, היהודים בממלכת הצלבנים, עמ' 105–112; גויטיין, ר' חננאל בן שמואל, עמ' 374, הערה 8.

- 1 תהילים קכ: ו. לפנינו מכתב ששלחו שני תלמידי חכמים צרפתיים או אשכנזים מירושלים לקהילת בבלים במצרים ובייחוד לדיינה – ר' פרחיה. ייתכן, שחכמים אילו הגיעו למזרח עם חבורות העולים מצרפת ואשכנז בשנים 1211–1212 והתיישבו בירושלים בימי השלטון האיובי, ואולי אף קדמו להם. על סדר הזמנים של עלייה זו ראה, ריינר, עלייה לרגל, עמ' 55–69, ובעיקר, מעמ' 60 ואילך. החכם הראשון, ר' יוסף בן גרשון, נודע כדיון באלכסנדריה בימי נגידותו של ר' אברהם בן הרמב"ם. בהיותו באלכסנדריה נקלע לריב עם הנשיא היהודי בן ישי. ראה התכתבותו עם הנגיד בעניין זה: תשובות ר' אברהם בן הרמב"ם, סימנים ד-ח, עמ' 13–26. לפני שנת 1234 עבר לעכו, ובאותה שנה חתם על "תקנת בני עכו" (וראה להלן, הערך "עכו", מס' 24). קינה על מותו, ראה: דיואן ר' אליעזר הבבלי, מהדורת ח' בראדי, ירושלים תרצ"ה, סימן ט. ישיבתו בירושלים, הידועה רק מן התעודה שלפנינו, קדמה לישיבתו באלכסנדריה והיתה סמוכה לזמן בואו למזרח. את ירושלים עזב, כנראה, סמוך מאוד להתיישבותו בה. מכל-מקום, ר' יחיאל בן יצחק הצרפתי תלמידו – כפי שעולה מן המכתב שלפנינו – אינו מזכיר אותו עוד במכתביו מירושלים. ייתכן, כי המכתב שלפנינו היה קשור במסע איסוף כספים במצרים כי ממסע זה חזר לירושלים ר' יחיאל לבדו. אין לאחר את עקירתו של ר' יוסף לאלכסנדריה לשנת 1219, שנת הריסת ירושלים ביז אלמלך אלמעט'ים. גויטיין למד ממכתב זה, שר' יוסף היה דיון בבבלים. על התואר "אשכנזי" ראה הערתו של ברסלבי, קטעי גניזה, עמ' 158. וראה להלן, הערך "עכו", מס' 17א, שם מופיע מכתב לנשיא בקהילת בבלים, שייתכן שקשור במסעו של יוסף בן גרשם למצרים.
2 על פי איוב לד: כה "לכן יכיר מעבדך, ס", ופתרונו: על כן יכיר האל שמעשיהם ראויים לשכר.
3 ראה עליו, לעיל, הערה 1.
4 הניקוד במקור, וכן להלן, שורה 26. הכתיב, ובעיקר השימוש בש שמאלית, מעיד על מוצאו האירופי של הכותב.
5 רות ב: יט.
6 "בשם ר' יהושע: יותר ממה שבעל הבית עושה עם העני, העני עושה עם בעל הבית, שכן אמרה רות לנעמי 'שם האיש אשר עשיתי עמו היום', ולא אמרה 'אשר עשה עמי' אלא 'אשר עשיתי עמו', הרבה פעולות והרבה טובות עשיתי עמו בשביל שהאכילני פרוסה אחת", רות רבה, ה: ט.
7 ישעיה נו: א. והשווה: "נאמר 'כי קרובה ישועתי לבא', אמר הקב"ה: אני מביא את הישועה שנאמר 'לה' הישועה', ומי שהוא עושה משפט כותב אני עליו שהוא מקרב את הישועה", שמות רבה, ל: כד.
8 עד כאן נוסח המכתב כפנייה כללית לכלל קהילת בבלים. מכאן עובר הכותב לפנייה ישירה לר' פרחיה הדיין (ראה להלן, הערה 12).
9 תהלים קב: א.
10 ישעיה נו: יט.
11 תהלים קיט: קסה.
12 דיון בקהילת בבלים ("רבנו פרחיה הדיין הנבון, המלא כרמון, תרבה תורתו, אשר אני לא חדל להעיד עליו, שאין כל ארץ מצרים מלומד ממנו", מתוך מכתב לשלמה הנשיא בבבלים, TS. 12564). ראה עליו: גויטיין, היישוב בארץ-ישראל, עמ' 298, הערה 59, ה"ל, חברה יס-תיכונית, ב, עמ' 51, הערה 74. וראה להלן, הערך "עכו", מס' 17א, הערה 2.
13 נוסח האיגרת מלמד, לכאורה, כי המדובר באיסוף כספים פרטי של הכותב בלבד, אלא שהביטוי "חלק וצדקה וזכרון בירושלם", והחתימה הכפולה מלמדים אולי, כי המדובר במגבית למען עולי צרפת בשנים 1211–1212. באיגרת שנשלחה מבבלים לירושלים, בעת ההוא, בקירוב, עם כספי המגבית לבית-הכנסת שם ניזכר "הזהב שנדבדו בשביל הרבנים", והכוונה, כפי הנראה, לחכמי צרפת. וראה להלן, מס' 41 והערה 4 שם.
14 ישעיהו נו: ג.
15 ראה עליו להלן, מס' 38, הערה 1.

ירושלים, מס' 38

בין שנת 1211 לשנת 1214

- ובדבר הלכה ניפטר מכבודו
בעבור תזכירנו לטוב. והודעתי לכבודך,
כי באנו שלמים בשלם עיר הקודש
ירושלם, ושלום לך ולתורתך ולביתך,
5 ולכל אשר לך שלום. כנפס החתום
יחיאל בן ר' יצחק ז(כרונו) (לחיי) ה(עולם) ה(בא) הצרפתי, ירושל(מי)¹

מקור: כ"י ניו-יורק, ספריית בית-המדרש לרבנים, ENA 3788, f. 1.

פורסם: מאן, תוספת שנייה, עמ' 299.

ספרות: פראוור, היהודים במלכות ירושלים, עמ' 51; הני"ל, היהודים בממלכת הצלבנים, עמ' 105–112.

1 חיתום מכתב ששלח ר' יחיאל הצרפתי מירושלים לפסטאט. בגניזת קאהיר נתגלו מכתבים נוספים ששלח ר' יחיאל לאישיות בעלת סמכות בפסטאט, או לאישים אחדים שם. גם המכתב שלפנינו נשלח לחכם בפסטאט, ונדונה בו הסוגיה שבבבלי שבת קנה ע"א. מלשון המכתב עולה, כי הנמען הכיר היטב את ספרות ההלכה האשכנזית-הצרפתית, שכן הכותב טוען: "אבל מה יעשה כבודך כי הקונטרס כלומר, פירוש רש"י לתלמוד פירש?" טענה שאפשר היה להעלותה רק לפני חניך בית-מדרש אשכנזי או צרפתי. ידועים לנו חכמים צרפתים שהגיעו למצרים במחצית הראשונה של המאה הי"ג בגלי-ההגירה שהביאו את חכמי צרפת ואשכנז לארץ-ישראל. דומה, כי הבולט שבהם, ר' אנטולי בן יוסף, הוא הנמען של המכתב שלפנינו. מכל-מקום, ר' אנטולי היה קרובו של ר' יחיאל (וראה להלן, מס' 41 והערה 2 שם; 43 והערה 7 שם). ושמה נועד המכתב ליוסף בן גרשום, רבו של ר' יחיאל, שעלה אף הוא לארץ-ישראל, אך שב וירד מצרימה? וראה לעיל, מס' 37 והערה 2 שם. לפי שעה אין בידנו לקבוע אם במכתב זה מדבר ר' יחיאל על השתקעותו בירושלים או אם הוא מוסר בו, כי שב לירושלים לאחר מסע למצרים. בכך תלוי פתרון השורה האחרונה: "ירושל(מי)" או "ירושל(ם)". דומה, שיש לבכר את האפשרות הראשונה, שכן במכתב אחר (להלן, מס' 43) מופיע הכינוי "ירושלמי" במלואו. חלק ממכתביו של ר' יחיאל קשורים בפעולות התמיכה של קהילות מצרים בקהילת ירושלים בשנים 1211–1214. עוד קודם-לכן חתם ר' יחיאל, יחד עם רבו ר' יוסף בן גרשום, על איגרת עניים מירושלים (לעיל, מס' 37), ולכן אפשר לקבוע, כי ר' יחיאל החל בפעולתו בירושלים לפני שנת 1211, ואולי אף התיישב בעיר לפני עליית "שלוש מאות הרבנים". את מכתביו העיקריים של ר' יחיאל יש לייחס לשנים 1211–1214. מכתבים אלה כוללים את מכתב העניים הני"ל, את המכתבים הקשורים במגבית (להלן, מס' 39; וראה שם גם הערה 1; מס' 40) ומכתב אחד (להלן, מס' 43) המזכיר את אנטולי בן יוסף שהיה עדיין בחיים בשנת 1214 בברכת המתים. המכתב שלפנינו קשה לתארוך בגלל הקושי לזהות את הנמען, אך עם זאת דומה, כי יש לייחסו לתקופה הנזכרת, שכן פעולתו הנמרצת של ר' יחיאל היתה בתקופה ההיא. לדעת פראוור יש לייחס את פעולתו של ר' יחיאל לשנים 1219–1229, שהיו שנים של דלדול קשה בעיר בעקבות הריסתה בידי אלמלך אלמעטיס, דלדול שאותותיו ניכרים במכתביו של ר' יחיאל. ראה על כך: פראוור, היהודים בממלכת הצלבנים, עמ' 105–112.

בין שנת 1211 לשנת 1214 (?)

ירושלים, מס' 39

- ואתה שלום וביתך שלום
וכל אשר לך שלום, עם שלום
בניכם, הבנים והחתנים הנבונים
כנפס עבדכם הדורש בעדכם
5 בהר צבי איתנים
יחיאל בן ר' יצחק ז(כרונו) (לחיי) ה(עולם) ה(בא).¹
עוד יפרש אדוני מורי הרב
מה יעשה באותו ההקדש
שהקדשת לעשות מקוה,
10 כי אינם צריכים, כי עשיתי

machonEI@ybz.org.il

טלפון 02-5398822-3

- להם בביתי מקוה, ואין להם
אלא זה שלי, כי כבר פסקו
בעונותינו הגשמים מן הבריכות,²
ובשילוח אין מניחים הגויים לטבול,
15 ויוכל לשנות ההקדש על ידי שבעה טובי העיר
אם יש בזה צורך.³
ועוד טו[ב] [י]ה[יה] שיטבלו
בביתנו כדי שתלמד[נה] הגבר[ת] ד[י]ן טבילה
כי פעמים היו בלא מ[ים] ...]
20 לטבילה, ופע[מים]
בלא חפיפה⁴ כל[ל], ופעמים
בבקר,⁵ והחזרנו אותם
עד לערב. על כן טוב להם
לטבול אצלנו, והיה זה
25 שלום ולכל ישראל
כנפש יחיאל.
יודיענו רבנו אם הגיע לידו כתבי
מזה העיניין על ידי גוי מצוען,⁶ רצען
ושמו עסקי, ואביו ת[ג]ה⁷ דר.

מקור: TS, 8J33, f4.

פורסם: מאן, היהודים במצרים, ב, עמ' 304.

ספרות: מאן, היהודים במצרים, א, עמ' 241. וראה גם מס' 37 ו-38.

- 1 לפנינו מכתב ששלח ר' יחיאל בן יצחק הירושלמי לרב בעל סמכות בפסטאט – כנראה לר' מנחם בן יצחק הדיין (ראה עליו להלן, מס' 41, הערה 1). מכל-מקום, ר' מנחם
הדיין, שריכז את גביית הכספים בשביל יהודי ירושלים בראשית התקופה האיובית, הוא הנמען של תעודה נוספת (להלן, מס' 40), שבה הוא נזכר כממונה על הקדש של
חמישים כסף להקמת מקווה בירושלים, כמו הנמען של המכתב שלפנינו. מכאן, שיש לראות בו את הנמען של שתי איגרותיו אלו של ר' יחיאל. כוונתו של ר' יחיאל היא
למנוע את הקמת המקווה ולשנות את יעדו של כסף ההקדש, אך מן המכתב הנ"ל עולה, כי יריביו של ר' יחיאל אכן הקימו את המקווה (שם, ליד ציון הערה 10).
- 2 המכתב נכתב אפוא בשלהי הקיץ.
- 3 ראה להלן, מס' 40, הערות 10 ו-12.
- 4 חפיפת הראש היא מתנאי הטבילה.
- 5 כלומר, לפעמים טבלו הנשים בבוקר.
- 6 הלוא היא פסטאט.
- 7 המלה "הנה" בהוראת "כאן" היא עראביזם נפוץ, המופיע גם באיגרת העניים מירושלים שעליה חתום ר' יחיאל בן יצחק (לעיל, מס' 37, שורה 23).

בין שנת 1211 לשנת 1214(?)

ירושלים, מס' 40

- 1 את קולך שמעתי ואירא.¹
כבודך מרבה המשרה.
מצודתך פרוסה בית הבח[י]ה.²
גזור אומר ונקים הגזיר[ה].

machonEI@ybz.org.il

טלפון 02-5398822-3

- 5 כי על דרכך נגה אור ה[תורה].
על ידיך יובילו שי למורא.³
מי הר גדול לפניך משרא.⁴
מי ירים בלעדיך זוכרא⁵ וכלי נדרא.⁶
על הר ציון תדרוך פורה,
כי על פיך אנו חיין בתורה,
ומימיך אנו שותין, לא מי מערה.
אך מים חיים במקום מה נורא.⁷
אין הדור יתום בתורתך ברורה.
אללי לי כי הייתי כאספי קיץ⁸ בירושלים
15 בלי חיץ. אין אשכול לאכול בכורה
[אות]ה נפשי אל רבינו הרב מנחם, אשר
[...] לפני כבודו לחשי. ולא
[אה]ה כמכתיר רשע צדיק⁹ ממנו
[הלא זכור א]זכרה את אשר נעשה על
20 פי הדברים אשר כתב [אד]ונינו רבינו בכתב
הראשון. [ע]שינו לזה שלמה הדין, ואין לנו
עדים אחרים אלא כבודך שאתה שואל
עתה מי העיד על זה ההקדש, וכבודך
העיד שאילו החמשים כסף להקדש¹⁰
25 ויעשו ר' יצחק ושלמה מהם מקוה. כן
כתב כבודך והביאו לבית דין כתבך,
והשיב לנו: אכלתה אשתו, ולא אמר
הוא שהלונ[י]תם לה משלך, ולא כבודך.
עוד אודיע לרבינו: זה חמר גרם¹¹
30 שבטלנו הדרשא שבכל שבת
ושבת על ידו, ואין מי יורה להם
דיעה איסור והיתר, ואין [מי י]בין
שמועה להם, כי אנחנו יושבין ולומדים
בביתנו, והם יושבים ללא תורה וללא
35 כהן מורה, אך כהני אילוני ממרא,
עד יערה רוח ממרום הבורא,
עד ישקיף הצור וירא,
ויפנה פריצי עמינו מעימנו מעיר
הקדש מירושלים, וינערו רשעים
40 ממנה, מעיר חנה שוכן מעונה¹²
ובכל יום עושים מחלקות גם בבית הכנסת, ועוברין
על החרם ששמנו, שלא יעשו מחלוקת בבית הכנסת¹³
והמכשלה הזאת תחת יד שלמה ממשרקא,¹⁴ ומולי[כ]ין
זה את זה אל השליש, ומכה אותם ועונש אותם כסדום

45 בעבור שפרקו עול שמים מעליהם הכביד משן [...],
ועליהם אני קורא, ויבאו כל שרי מלך בבל
וישבו בשער התוך,¹⁵ ואמר (ר)בן יוחנן: מקום
שמחתכין בו הלכות דאמר (מר) אינשי
באתרא דמ[ריה] תלא זיניה קולבא רעיא
50 ק[ולת]יה תלא¹⁶ [ו]מושלם מקשיב עולה,
כל י[ום] מוצא עליהם עילא,
ואבחן בריוח והצלה, בזכות נורא עלילה,
בכל יום בשערי רחמים בתפלה.

מקור: כ"י פאריס, אוסף מוצרי, IV 9, (לפנים L 14).

פורסם: מאן, תוספת שנייה, עמ' 299–300.

ספרות: ראה לעיל, מס' 39.

- 1 לפנינו מכתב ששלח ר' יחיאל בן יצחק הירושלמי לר' מנחם (שורה 16) – כנראה מנחם בן יצחק בן ששון הדיין מפסטאט. ראה עליו להלן, מס' 41, הערה 1; וראה גם לעיל, מס' 39.
- 2 כלומר, סמכותך מגעת עד ירושלים. השווה בבלי פסחים ג ע"ב.
- 3 תהילים עו: יב, כלומר, על-ידיך יובאו נדבות לירושלים רמז לתפקידו של הנמען.
- 4 על-פי זכריה ד: ז. הנוסח מורכב מן המקור ומן התרגום, במגמה לשמור על החריזה.
- 5 מאן מציע לקרוא "דוכרא", "שופר של איל", אך המשפט סתום.
- 6 כלים שהיו משתמשים בהם בעת הכרות חרם. ראה: תשובות הגאונים מוסאפיה, ליק תרכ"ב, סימן י.
- 7 כלומר, ירושלים. על-פי בראשית כא: יז.
- 8 מיכה ז: א.
- 9 על-פי חבקוק א: ד.
- 10 וראה מכתבו הקודם של ר' יחיאל (לעיל, מס' 39), שבו מבקש הכותב למנוע את הקמת המקווה. במכתב ההוא גם נאמר במפורש, כי הנמען כנראה ר' מנחם תרם כסף למקווה.
- 11 כלומר, החמור הזה גרם. פאראפראזה על בראשית מט: יד. הכוונה לשלמה הדיין (וראה להלן, הערה 12).
- 12 מן התיאור עולה, כי המדובר בשתי קבוצות יריבות מוגדרות היטב בקהילה בירושלים, שבראש האחת עמד ר' יחיאל, ובראש האחרת ר' שלמה הדיין.
- 13 על המחלוקת בירושלים ראה: תחמוני, שער כח, עמ' 248–249. וראה גם להלן, מס' 51. ראוי לשים לב לאזכורה של תקנה מתקנות בית-הכנסת של ירושלים.
- 14 פאראפראזה על השם שְׁמֵלָה ממשַׁרְקָה, "ה" המופיע בראשית לו: לו. ייתכן, כי הכינוי "ממשרק" מציין את מוצאו המזרחי של שלמה. "משרק" פירושו "מזרח".
- 15 ירמיהו לו: ג.
- 16 פירושו: "שאוורים אנשים: במקום שהאדון תלה זינו, הרועה תולה כדו" (בבלי סנהדרין קג ע"א).